

ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ В УКРАЇНІ (2009)

Зміст

I. Загальні положення.

1.1. Правові основи регулювання мовного питання на державному та міжнародному рівнях.

1.2. Перелік понять, що використовуються у Концепції.

II. Ситуація у світі щодо визначення жестової мови.

III. Ситуація в Україні стосовно питання жестової мови.

IV. Перехідний період відновлення мовного питання.

V. Механізми реалізації мовного питання.

5.1. Принципи мовної політики.

VI. Заключні положення.

VII. Список використаних джерел.

Анотація

Вперше в історії України звернуто увагу науковців і представників громадських організацій Українського Товариства глухих, Об'єднання нечуючих педагогів, перекладачів жестової мови до правових аспектів врегулювання мовного питання української жестової мови на державному та міжнародному рівнях. Охарактеризовано перелік понять, що використовуються у Концепції, посилань на основні міжнародні та державні документи. Описано світовий досвід: застосування соціокультурної концепції глухоти в різних галузях, права глухих та офіційний статус національних жестових мов, закріплений в Конвенції про права інвалідів. Проаналізовано існуючі педагогічні практики навчання глухих у світі та аналіз політики Всесвітньої Федерації Глухих у сфері освіти. Підкреслено важливість оволодіння і вивчення жестової мови глухою дитиною в перші роки життя. На основі аналізу змісту навчання глухих наведено докази ігнорування використання жестової мови як основного комунікативного засобу, як мови навчання і як предмету навчання в школі. Доведена важливість розробки і застосування двомовних програм. Піднято питання лінгвальної самоідентифікації дитини. Запропоновано шляхи переходу щодо відновлення мовного питання у державі, перелік відбудовних заходів з оволодіння УЖМ в Україні за трьома напрямками та окреслено механізми реалізації мовного питання.

Ключові слова: лінгвістична меншина глухих, мовне і культурне середовище, українська жестова мова, кальковане жестове мовлення, глуха людина, Всесвітня федерація глухих, комунікативні мови, двомовний підхід, мовна депривація, слухова депривація.

Abstract

The first time in the history of Ukraine the scientists and representatives of public organizations such as Ukrainian Deaf Society, Association of Deaf Teachers, Union of Sign Language interpreters

draw attention to the legal aspects of settlement the language issue of Ukrainian sign language at the national and international levels. The authors explore the list of concepts used in the Concept Paper, references to major international and state documents. The paper describes international experience: using the socio-cultural concept of deafness in various fields, Deaf Rights and the official status of national sign languages, enshrined in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The authors provide an analysis of the existing pedagogical practice of teaching deaf in the world and an analysis of the policy of World Federation of the Deaf in education. The importance of mastering and learning sign language for deaf child in the first years of life is emphasized. Based on analysis of the content of teaching the deaf, the evidence of ignoring the use of sign language as the main communicative resource, as the language of education and as a subject in school are given. Proved the importance of developing and applying bilingual programs. Raised the issue of the child lingual self-identity. The authors propose the ways of changing to restore the language issue in the state, the list of measures on mastering the Ukrainian Sign Language in Ukraine at three directions and the mechanisms for language issue implementation are highlighted.

Keywords: linguistic deaf minority, language and cultural environment, Ukrainian Sign Language, literal sign language, deaf people, World Federation of of the Deaf, communicative languages bilingual approach, language deprivation, auditory deprivation.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Правові основи регулювання мовного питання на державному та міжнародному рівнях

1. З часу існування України як незалежної демократичної держави український народ ще до прийняття нової Конституції (1996) додержувався **головного морального принципу необмеження прав жодної національності (в тому числі і лінгвістичної меншини) на території України**, дбайливого й обережного ставлення до питань міжкультурних відносин. Саме ця позиція допомогла уникнути багатьох конфліктів. «Випробувавши на собі сумний досвід насильницького знищення української мови, що нанесло значну втрату українській культурі, Україна бере на себе не лише правове, але і моральне зобов'язання ніколи не допускати утиску інших мов і меншин в Україні ні в період відродження мов після пострадянських культурних руйнувань, ні в наступний період. Спрямовувати зусилля щодо збереження і розвитку мов і культур народів України, а також підтримку історично сформованих у країні різних мовних середовищ», – зазначається у Концепції державної мовної політики України.

2. Важливо при вирішенні всіх складних проблем міжетнічних відносин використовувати винятково шлях діалогу, переговорів, консенсусу, пошуку взаємоприйнятих рішень.

3. Керуватися у всіх діях винятково Конституцією, чинним законодавством України, Європейською хартією про регіональні мови або мови меншин, розглядати Концепцію державної мовної політики України, **Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (№ 21. – Ст. 23, 15.06.2004 р.)** і розроблену Концепцію про ЖМ як основу для прийняття Законів України про мови в Україні і як складову частину загальної Концепції державної етнонаціональної політики України після її прийняття Верховною Радою України відповідним Законом. При вирішенні даного питання варто враховувати і керуватися міжнародними актами:

- Резолюцією 3445 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про права інвалідів» (9 грудня 1971 р.);
- Конвенцією про професійну реабілітацію і зайнятість інвалідів;
- «Резолюцією Європейського Парламенту про жестові мови», прийнятою на пленарній сесії (17 червня 1988 р.);
- Рекомендацією «Послідовна політика реабілітації інвалідів», прийнятою Європейським парламентом (6 жовтня 1992 р.);
- Резолюція 48/96, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН «Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (20 грудня 1993 р.);
- Конвенцією ООН про права інвалідів (16 січня 2006 р.).

1.2. Перелік понять, що використовуються у Концепції

Лінгвістична меншина глухих – постійна група нечуючих громадян України, що традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах, є чисельно меншою сукупністю чуючих українців, має специфічні мовні, соціокультурні характеристики, що відрізняють її від решти чуючого населення, і виявляє бажання зберігати і розвивати свою соціокультурну та мовну ідентичність.

Мовне і культурне середовище для існування лінгвістичної меншини – це такий набір гарантованих законом культурних умов, що включають можливість побутового, освітнього, наукового, художнього й іншого спілкування, що дозволяють АВТОМАТИЧНО, без цілеспрямованого навчання, підтримувати і творчо розвивати мову і культуру меншини. Таким чином, мовне середовище – це практичний механізм існування мови і культури.

Жестова мова (ЖМ) – це знакова система, яка має власну граматичну структуру, стиль, певні правила, яка володіє широким набором регулярних засобів для вираження смислів і відношень між ними. Основною значущою (семантичною) одиницею є жест, який складається з таких головних компонентів як конфігурація, просторове розташування і рух. Згідно енциклопедії Гордона (2004) у світі зафіксована 121 жестова мова.

Українська жестова мова (УЖМ) – це повноцінна візуальна комунікативна система; символічна мова зі своєю структурою і закономірностями, яка слугує засобом спілкування нечуючих людей в Україні, що вважають себе лінгвістичною меншиною. Є природною, доступною та зручною мовою глухих, яка не задана біологічно, виникає лише завдяки соціуму у відповідь на потребу у комунікації та сприяє соціокультурному розвитку нечуючої особистості.

Кальковане жестове мовлення (КЖм) – вторинна знакова система, яка засвоюється на основі і в процесі вивчення нечуючою особою словесної мови. Жести тут є еквівалентами слів, а порядок їхньої послідовності такий, як і у звичайному реченні.

Всесвітня федерація глухих (ВФГ) – міжнародний орган об'єднання нечуючих світу, організований з 1951 року на I Всесвітньому конгресі глухих (м. Рим), головною метою якого є соціальна адаптація глухих та їх інтеграція в оточуючому світі. ВФГ об'єднує 128 національних організацій глухих із 123 країн світу.

Українське товариство глухих (УТОГ) – громадська організація інвалідів зі слуху із Всеукраїнським статусом, яка здійснює свою діяльність на території України відповідно Конституції України, чинного законодавства, добровільними членами якої є особи з 14-річного віку з різним рівнем порушення слуху. УТОГ є постійним членом ВФГ з 1957 р.

За результатами опитування УТОГ представників нечуючої спільноти (2008) нараховується близько 53 тисяч осіб, і це лише ті, хто зареєстрований в Товаристві, насправді ж чисельність нечуючих значно більша.

Глуха (нечуюча) людина – індивід з порушенням слухової сенсорної системи, яка характеризується частковою або повною втратою здатності чути та точно диференціювати звуки. За ступенем втрати слуху глухі люди розподіляються на три групи: глухі, які мають стійке двостороннє тотальне порушення слуху; туговухі (слабочуючі), які мають часткову втрату слуху; пізно оглухлі, які втратили слух після оволодіння мовними навичками. За причиною виникнення порушення глухота розподіляється на такі види: спадкова, пов'язана з генними та хромосомними мутаціями; вроджена, пов'язана із особливостями розвитку плоду у внутрішньоутробний період; набута, пов'язана із порушеннями слуху, внаслідок травм, інтоксикацій та ін. Окрім медичних аспектів, які характеризують глухих людей, виокремлюється соціокультурний та мовний – глухі в спілкуванні використовують мову жестів, яка дозволяє визначати глухих як соціолінгвістичну меншина. Особи, які мають порушення слуху, відчувають приналежність до культури глухих та користуються жестовою мовою, яку вважають рідною.

Комунікативні мови – мови, що забезпечують розширення інформаційних і комунікативних можливостей особистості для зв'язків з чуючою спільнотою й інформаційним обміном. Це можуть бути вербальні мови різних співтовариств, а також технічні й інші мови, що забезпечують інформаційний обмін не лише безпосередньо між людьми, але і через технічні, фізико-, хіміко-біологічні й інші штучно створені пристрої.

Двомовний (білінгвальний) підхід – володіння і поперемінне користування тією самою особою або колективом двома різними мовами або різними діалектами тієї самої мови. В даному випадку, національною жестовою і національною словесною мовами.

Мовна депривація для глухих - ігнорування використання жестової мови як основного комунікативного засобу, як мови навчання і як предмету навчання в школі.

II. СИТУАЦІЯ У СВІТІ ЩОДО ВИЗНАННЯ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

Наприкінці ХХ століття людство вступало в якісно нову стадію свого розвитку. Розпочалась так звана постіндустріальна епоха, коли на перший план виходять інформація, знання та технологія. Нові умови спричиняють кардинальне підвищення ролі освіти й науки в житті суспільства. Віднині вони є основою і водночас головною рушійною силою прогресу.

Лише ті нації, які вчасно усвідомили всю значимість цих глибинних змін і відреагували на нові виклики, мають шанс на успіх. Особливу роль освіта має відіграти у відновленні природних прав ЖМ як головного чинника самоідентифікації глухих.

На даний час пріоритетною для глухих є соціокультурна концепція, згідно з якою глухота – особливий стан людини, а не патологія. Глухі люди не мають медичних проблем, пов'язаних з порушенням слуху, не потребують спеціалізованого лікування. Але зважаємо на деякі медичні аспекти, зокрема, те що більшість глухих мають порушення вестибулярного апарату, наявність шумів та болей в голові різноманітної етіології, які негативно впливають на психічний стан, призводячи до неможливості користуватися різними звукопідсилюючими засобами. Глухота об'єднує людей в особливу культурно-лінгвістичну меншину, якою фактично є асоціація чи товариство глухих в кожній країні. В цьому співтоваристві глухі мають право жити згідно з установками свого мікросоціуму, розвивати свою субкультуру,

національну жестову мову тощо. Реалізація цього права гарантує рівність глухих людей з представниками більшості і створює умови для повноцінного включення глухих (їх інтеграції) в суспільство чуючих людей.

Зважаючи, що ВФГ представляє інтереси близько 70 мільйонів глухих на міжнародному рівні, зокрема в ООН, вона систематично відстоює рівні можливості для глухих в сучасному суспільстві та їхнє право на користування національними ЖМ.

ВФГ небезпідставно заявляє про те, що право використовувати ЖМ в житті є правом глухої людини.

І дійсно, якщо не будуть задоволені лінгвістичні вимоги, то інші права теж не будуть задоволені. Захист прав людини на мову тісно пов'язаний із захистом головних її прав на освіту, власну думку і свободу висловлювання, на рівний з усіма життєвий рівень, захист від усіх форм негуманного чи принизливого ставлення.

Концепція глухоти сформульована в Статуті ВФГ. Відповідно до статті 1 Статуту ВФГ, термін «**глуха людина**» відноситься до будь-якої особи, позбавленої слуху, особливо до тих, хто користується жестовою мовою як своєю рідною мовою (§ 2, пункт 2); і «Жестова мова є природною мовою глухих, а культура глухих розглядається як елемент національної культурної спадщини» (§ 2, пункт 1).

Більшість глухих ідентифікує себе як лінгвістичну меншину. Люди, які спілкуються на мові меншин, звичайно стають пригнобленими і у сфері навчання, і в отриманні послуг, інформації. Проблеми людей, які належать до лінгвістичних меншин, (зокрема, глухих), які користуються ЖМ – аналогічні.

Окрім того, як свідчать сучасні дослідження, відмова в праві користування ЖМ призводить до фатальних наслідків для лінгвістичного та інших аспектів розвитку глухих. Обмеження у використанні ЖМ в умовах слухової деривації є перешкодою для спілкування, створює постійні труднощі у різних аспектах людського життя. Слухопротезні засоби і суто словесне спілкування не усувають повністю комунікативні бар'єри для глухих у суспільстві і не гарантують їм рівних можливостей розвитку.

Останні кілька десятиріч ознаменувалися поступовою зміною в розумінні явища глухоти. Результати серйозних наукових досліджень, які проводяться у галузі лінгвістики, соціолінгвістики, соціології, семіотики, психолінгвістики, сурдопедагогіки, глухознавства широко використовуються не лише у системі освіти, а й у засобах масової теле-, відеоінформації, під час проведення різноманітних заходів ВФГ.

Права глухих та офіційний статус ЖМ законодавчо закріплені в багатьох документах. Зокрема, в «**Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей інвалідів**» (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 48/96, розділ II, правило 5, стаття 7 від 20.12.1993 р.) зазначено: «Державам слід потурбуватися про те, щоб ЖМ використовувалася для навчання глухих дітей, у їхніх сім'ях і громадах. Слід також надавати послуги з перекладу ЖМ для того, щоб сприяти спілкуванню глухих з іншими людьми. ООН захищає права учнів, які належать до культурних меншин, особливо їхнє право на отримання освіти рідною мовою. Це безпосередньо відноситься до права глухих дітей на отримання освіти ЖМ їхньої країни».

Зазначений документ був прийнятий у 1993 р., коли ООН завершувало десятиліття, присвячене проблемам різних груп інвалідів. Це було дуже прогресивним поштовхом, що заохочує держави вжити моральних й політичних заходів з метою створення рівних можливостей для інвалідів.

В 2003 р. на XIV конгресі ВФГ (Канада) була ухвалена резолюція, пунктом якої було ухвалено наступна позиція: «Ми проти порушення лінгвістичних прав і прав людини, які ще існують у світі, глухі діти повинні мати право отриманим білінгвальну освіту на рідній жестовій та державній мові країни». Цією резолюцією визнано, що обмеження у використанні жестової мови є перешкодою для спілкування, створює постійні труднощі.

Рішення ВФГ лягли в основу Конвенції про права інвалідів, прийнятою ООН в 2006 р. Визнання ЖМ, культури глухих, їхньої культурної і лінгвістичної цілісності, забезпечення прав на освіту ЖМ, переклад ЖМ, заходи щодо вдосконалення і покращення застосування ЖМ у повсякденному житті та інші питання знайшли своє відображення у змісті даного документу.

Зокрема, в статті 24 «Освіта» зазначено, що держави-учасниці ООН зобов'язані передбачити відповідні заходи, а саме:

а) полегшити вивчення жестової мови глухими і підтримувати лінгвістичну цілісність – самобутність глухої спільноти;

б) гарантувати навчання дітей, які є глухими і сліпоглухими, найбільш відповідними мовами і способами, засобами комунікації, якими користуються ці особи, а також у такому середовищі, яке б максимально ефективно сприяло їхньому академічному і соціальному розвитку;

в) використовувати кваліфікованих вчителів, включаючи тих, що мають порушення слуху, які добре володіють ЖМ, а також готувати фахівців і весь службовий персонал для роботи на всіх рівнях навчального процесу. Під час цієї підготовки необхідно всебічно висвітлювати проблеми і потреби глухих, навчати користуванню альтернативними режимами, засобами і форматами комунікації, навчальною технікою і матеріалами, призначеними для осіб з фізичними обмеженнями.

ЖМ згадується сім разів в п'яти статтях Конвенції. Два терміни постійно зустрічаються в тексті Конвенції: комунікація і жестова мова. Позиція ВФГ полягає в тому, щоб донести до широкого загалу, що жестова мова – це не просто засіб комунікації, а – самостійна мова. І що мови світу можуть існувати у вербальній, письмовій, і жестовій формі.

Усі статті Конвенції будуть обов'язковими для всіх держав, і національні законодавства мають також змінитися відповідно до положень Конвенції.

Крім того, Конвенція надає можливість провадити перевірку її здійснення, що буде відігравати важливу роль у забезпеченні виконання державами їхніх зобов'язань. Як юридично обов'язковий документ ця Конвенція розширить можливість нечуючих і забезпечить їхні права в усьому світі незалежно від соціального й економічного становища.

Слід відмітити, що у сучасній педагогіці, як свідчать резолюції міжнародних конгресів ВФГ і конференцій з навчання глухих, яскраво виражена тенденція щодо включення ЖМ до системи засобів навчання глухих. У 33 країнах світу жестові мови порівняно недавно набули свого статусу другої державної мови, завдяки чому розширили сферу застосування. За своїми комунікативними можливостями ЖМ розвинених країн світу в жодному разі не поступаються вербальним мовам. Відмінності між жестовими і вербальними мовами визначає канал, завдяки якому здійснюється передавання інформації від однієї людини до іншої. У жестових мовах інформація сприймається зорово і кодується рухами руки (рук), тіла, міміки обличчя. У різних країнах світу надзвичайно серйозно займаються вивченням національних ЖМ. В багатьох найвідоміших університетах створені відповідні центри, кафедри, інститути (Великобританії, Нідерландах, Швеції, Фінляндії, США, Білорусії та ін.).

Був зроблений огляд існуючих педагогічних практик навчання глухих у світі та аналіз політики ВФГ у сфері освіти. Підкреслена важливість ЖМ як першої рідної мови глухої дитини в перші роки життя. Звернена увага на те, що викладачі у навчанні глухих, обирають методіку, яка орієнтована на чуючих, і вважають її прийнятною для глухих учнів. Педагоги не усвідомлюють, що такий вибір неминуче викликає нерозуміння і плутанину сприйняття у глухих дітей. Більшість педагогів не мають поняття про комунікативний „хаос” і про те, як це впливає на повсякденне життя глухих. Не знаючи про світ глухих, вони часто приймають рішення, катастрофічні для самих глухих. Нав’язуючи свою мовну політику, навіть коли їхні педагогічні методи неуспішні, педагоги не дають сформувати глухим власну самосвідомість і максимально розкрити свій потенціал.

За результатами аналізу педагогічних практик, які були проведені ВФГ, показали, що кількість освічених глухих людей у багатьох країнах значно нижча середнього рівня. Саме тому, що на думку практиків, основним недоліком в організації шкільного навчання є те, що природна мова глухих – ЖМ – в школах не вивчається і не стала офіційним засобом навчання.

Глухі діти народжуються з такими ж здібностями до отримання знань і до оволодіння мовою, як всі інші діти; вони можуть і повинні розкрити всі свої потенційні можливості при використанні відповідних якісних візуальних програм і відповідній підтримці. Тому завдання сучасної сурдопедагогічної освіти полягає у застосуванні всіх форм і методів роботи з дитиною шляхом індивідуального підбору тих засобів навчання, які підходять даній дитині, в тому числі застосування ЖМ як рідної мови нечуючих, зберігаючи за нею першість, оскільки рідна мова є потужним стимулом для когнітивного і креативного розвитку нечуючої особистості. Оскільки саме перша мова знайомить дитину з перших днів її життя з навколишнім світом.

Окрім того, сучасні навчальні програми для глухих дітей часто не беруть до уваги лінгвістичні особливості таких дітей. Насправді, більшість програм навчання розрахована на теоретичну модель мовної депривації. «Мовна депривація» для глухих означає ігнорування використання жестової мови як основного комунікативного засобу, як мови навчання і як предмету навчання в школі.

Наразі актуальними є ідеї білінгвального / мультилінгвального навчання глухих, а точніше полілінгвістичного / полікультурного навчання. У світі змінюються принципи навчання дітей і можна назвати три основних підходи до нього:

1. Позбавлення своєї мови чи програма «занурення у словесну мову» – усний метод (більшість шкіл глухих у світі).
2. Змішані програми (тотальна комунікація).
3. Програми підтримки рідної мови – двомовний метод (незначна кількість).

Перший підхід – це навчання, яке ведеться, в кращому разі, за допомогою КЖм. За цією системою працюють близько 70 % шкіл для глухих дітей у світі.

Є низка шкіл, яка використовує так званий перехідний підхід чи комбінований метод. Здебільшого, такі школи виникли внаслідок незадоволення результатами навчання за усною методикою. Зазвичай, у таких школах ЖМ ігнорується або відіграє другорядну роль.

Третій підхід ґрунтується на ідентифікації дитини для якої ЖМ є рідною або першою. На жаль, у світі таких шкіл обмаль. ВФГ ставить перед собою мету збільшити кількість білінгвальних шкіл.

За результатами досліджень розвитку глухої дитини ВФГ були узагальнені освітні принципи, на які слід звернути увагу:

- кращий шлях навчання для глухих дітей – це навчання за допомогою ЖМ та використання візуальних модальностей;
- критичним періодом для стимуляції активності мозку є період від 0 до 3 *pp*. Якщо пропустити цей період – мозкова діяльність може атрофуватися до 30%. Без достатньої і правильної підтримки сім'ї протягом цього критичного періоду, у глухих дітей відбувається серйозна затримка у оволодінні мовою до часу її вступу до школи;
- глухі діти із сімей глухих знаходяться в більш привілейованому стані, вони швидше опановують мову, тому спілкування і навчання проходить легше, надалі в житті вони часто займають лідерське становище, краще працевлаштовуються, мають чітку громадянську позицію;
- навчальні програми, в яких використовуються білінгвальні мультилінгвальні підходи, за якими працюють кваліфіковані фахівці, дають глухим дітям потужну мовну базу, розвивають можливість опанувати широким спектром навчальних предметів;
- жестова мова – цінний лінгвістичний засіб передачі думок, ідей, емоцій. Чуючі немовлята, чії батьки використовують жестову мову, раніше включаються в спілкування зі своїми батьками. Щороку збільшується кількість чуючих людей, які вивчають і користуються жестовою мовою;
- дуже часто шкільні програми не можуть реалізувати освітні, соціальні і духовні потреби глухих дітей. Це також відноситься до програм, що застосовують усний метод навчання, які виключають глуху дитину з підтримуючого, збагачуючого візуального середовища, не дають їй повного доступу до освіти, позбавляють дитину повноцінної жестової мови спільноти глухих, якою користуються дорослі. Такі програми не здатні відповідати потребам і цілям розвитку глухої дитини, завдають непоправного збитку її освіті;
- програми раннього втручання, білінгвальні / мультилінгвальні програми, участь кваліфікованих фахівців у рольових моделях дозволить глухим при навчанні досягти повного інтелектуального, соціального і емоційного розвитку, дозволить їм повною мірою реалізувати свій особистісний потенціал у всіх сферах суспільного життя.

ІІІ. СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ СТОСОВНО ПИТАННЯ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

Відповідно до Конституції України український народ поділяється на українську націю, корінні народи та національні меншини. Стаття 11 Основного Закону України прямо визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх громадян та меншин України. У Законі «Про національні меншини в Україні» зазначено: «Україна гарантує своїм громадянам незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи».

Згідно з положеннями Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1) національне виховання спрямовується на формування у дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української

держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Сьогодні питанню етнонаціонального виховання школярів приділяється недостатня увага, насамперед з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, деяких політичних сил, громадських організацій. Наразі найбільш дискусійною у суспільстві є мовна тема, зокрема надання УЖМ статусу державної. Водночас, мало хто звертає увагу на те, що мовні і національні питання безпосередньо пов'язані. Необхідно зауважити, що Україна – держава з поліетнічним складом населення.

Єдність мови і національної культури реалізується в низці принципів. *Перший принцип реалізується в засвоєнні людиною, що виростає в одній національній культурі, істотних фактів, норм і цінностей іншої національної культури.* Потрібно не лише викласти нечууючій людині знання про специфіку життя нечууючої спільноти, одержання інформації з метою запам'ятовування, але й сформулювати в неї позитивне ставлення до громади.

Другий принцип – формування у тих, хто навчається, позитивної установки до носіїв мови, адже вивчення мов починається з метою зближення спільнот.

Третій принцип втілює в собі вимоги цілісності і гомогенності мовного навчального процесу: повноцінна інформація підлягає витягу з природних джерел зразків мови у носіїв і не має привноситися ззовні іншими особами, якими б вони себе високоосвіченими спеціалістами не вважали.

Грунтовні і системні знання сприяють розвитку загальної ерудиції, що є однією з важливих передумов забезпечення здатності до міжкультурного спілкування і досягнення у ньому взаєморозуміння.

Однак, як засвідчують наші дослідження, країнознавча, лінгвокраїнознавча та соціолінгвістична інформація, яка міститься у більшості підручників і посібників має сталий, загальновідомий, застарілий характер. Одним з резервів ефективності між культурного аспекту у викладанні ЖМ ми вбачаємо в осучасненні навчальної літератури відповідно до тенденцій розвитку: зміни ставлення до глухих як лінгвістичної меншини в Україні, мова якої вивчається.

Початком з ХХІ ст. орієнтуванням на реальне самоідентифікаційне спілкування і максимально цілісне відображення образу картини світу цієї лінгвістичної меншини. Це відповідатиме і міжнародному законодавству, зокрема, Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти щодо навчання різних мов.

Застаріле законодавство, відсутність в державі сучасної концепції етнонаціональної політики з питань міжнаціональних відносин, існуючі в суспільстві мовні проблеми, розмитість положень наявних документів у галузі освіти з мовного питання ускладнюють формування сучасних підходів щодо навчання у школі, зокрема у загальноосвітній спеціальній, де, в основному, навчаються діти з порушеннями слуху.

Мова йде про лінгвальну самоідентифікацію дитини, яка повинна починатися вже з народження (в умовах сім'ї, дитячого садка, початкових класів і т.д.). Фактично це спонукає дитину до розуміння коріння власного «Я», вивчення традицій, звичаїв свого народу з його лінгвально-культурною складовою паралельно зі складовою чууючого скредовища України, так і в світі.

Сьогодні в Україні етнічно-лінгвальна складова характерна для шкіл, в яких навчаються переважно представники національних меншин. В таких школах значна увага приділяється вивченню історії власного народу, його культури, традицій, встановлюються вимоги до

використання рідної мови (етнічної) в процесі навчання та спілкування дітей у позаурочний час.

Українська жестова мова важлива для розвитку, для соціалізації і, звичайно, для спілкування на різних соціальних рівнях з різними групами осіб.

Завданнями освітньої галузі в старшій школі є подальший розвиток базових лексичних, граматичних, культуромовних, стилістичних, орфоепічних, правописних двомовних умінь і навичок на основі узагальнення й поглиблення знань учнів про мову як суспільне явище, вироблення комунікативних умінь і навичок ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях.

ІV. ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ

Для відновлення мовного балансу в Україні і подолання наслідків гуманітарної катастрофи запроваджується період тривалістю 20 *pp.* (зразковий період повної освіти людини від народження) для запровадження і реалізації спеціальних відбудовних заходів, що діють лише в цей період, і після відновлення мовного балансу, обумовленого як відповідність кількості представників етнічних спільнот, кількості володіючих рідною мовою в кожній з етнічних спільнот.

У перелік відбудовних заходів включаються: відтворення мовного середовища для підтримки функціонування відповідної мови, введення стимулюючих заходів для заохочення володіння рідною мовою; введення стимулюючих засобів для підтримки книговидання, періодичної преси й електронних засобів масової інформації до рівня паритетного середнього забезпечення на душу населення кожної з етнічних спільнот; заохочення розвитку мистецтв, народної творчості й іншої нематеріальної культурної спадщини; заохочення мовного балансу в сферах обслуговування, охорони здоров'я, освіти, забезпечення судочинства з урахуванням введення практики перекладу УЖМ та ін.

Щодо відтворення мовного середовища для підтримки функціонування УЖМ, введення стимулюючих заходів для заохочення оволодіння УЖМ в Україні повинна бути проведена відповідна робота в трьох напрямках:

1. *Жестова мова як рідна/перша мова.*

До категорії осіб, які повинні оволодіти УЖМ в зазначеній якості відносяться:

- особи з порушеннями слуху шкільного віку, а саме – глухі діти та слабочуючі діти, які мають суттєву втрату слуху від народження чи втрату слуху в ранньому дитинстві;
- особи з порушеннями слуху дошкільного і шкільного вік, які мають комбіновані порушення.

2. *Жестова мова як друга мова.*

До категорії осіб, які повинні оволодіти УЖМ в зазначеній якості відносяться:

- пізнооглухлі особи;
- слабочуючі (туговухі) діти, які мають часткову втрату слуху, але спроможні сприймати та розрізняти мовленнєвий потік словесної мови та навичками усного мовлення.

Для таких категорій дітей УЖМ ні в чому не поступається першій – звуковій. Для пізнооглухлих вона служить допоміжним засобом, для туговухих/слабочуючих дітей, які мають часткову втрату слуху, **УЖМ є повноправним засобом навчання і виховання нарівні зі словесною**. І в першому, і в другому випадку УЖМ виступає як знаряддя стимулу для сприймання, диференціювання і засвоєння інформації оточуючого світу.

Оволодіння УЖМ як рідною/першою та другою мовою на етапі перехідного періоду відновлення мовного питання має проходити за певними програмами і навчальними планами. Тому враховуючи вікову періодизацію дітей з порушеннями слуху, передбачається вивчення УЖМ за програмами для:

1. Дітей дошкільного віку (від 2 до 6 років);
2. Дітей шкільного віку (підготовчий, 1 – 12 класи загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху (для глухих і слабочуючих);

Програма УЖМ в період дошкільного навчання передбачає виконання таких головних завдань:

- координація роботи з формування у нечуючих дітей жестової та словесної мови;
- устаткування та приведення в систему всіх засобів спілкування (жестового та словесного);
- розвиток розуміння значення слів та цілих простих виразів на основі жестової мови;

Програма УЖМ в період шкільного навчання передбачає здійснення таких головних завдань:

- досконале оволодіння першою/рідною, тобто мовою нечуючих людей;
- формування бази для успішного засвоєння другої мови – словесної;
- пізнання і оволодіння двома культурами: чуючої та нечуючої спільнот.

3. Жестова мова як іноземна мова.

- формування елементарної жестомовної компетенції при наданні пояснення, відповіді і подання розгорнутої інформації;
- пізнання і розуміння культури нечуючої спільноти.

Програма жестової мови для студентів педагогічних університетів передбачає п'ятирічний термін вивчення УЖМ протягом всього навчального періоду у ВНЗ зі складанням заліків і державного іспиту та відпрацювання практики у середовищі нечуючої спільноти, і здійснення таких головних завдань:

- формування бази жестової лексики;
- оволодіння жестовим мовленням нечуючих та КЖМ на достатньому рівні в умовах невимушеної комунікації з метою ефективного застосування у навчально-виховному процесі;
- розрізнення механізмів подачі навчального матеріалу різними формами мовлення;
- якісне сприймання інформації від носіїв УЖМ;
- ознайомлення з культурою та історією нечуючої спільноти.

Оволодіння УЖМ чуючими батьками нечуючих дітей проходить за програмами, призначені для студентів педагогічних університетів.

Програма жестової мови для сурдопедагогів, сурдопсихологів, вчителів-предметників та службового персоналу загальноосвітніх спеціальних навчальних закладів передбачає оволодіння УЖМ на систематичних курсах підвищення кваліфікації і передбачає здійснення таких головних завдань:

- досконале оволодіння УЖМ і КЖМ на достатньому рівні для ефективного застосування в навчально-виховному процесі;
- розрізнення механізмів подачі навчального матеріалу різними формами мовлення;
- якісне сприймання інформації від носіїв УЖМ;
- пізнання парадигми «двох мов і двох культур» з метою ознайомлення учнів з ними.

До категорії осіб, які повинні оволодіти УЖМ в зазначеній якості відносяться:

- батьки дітей, які мають порушення слуху;

- перекладачі жестової мови;
- сурдопедагоги навчальних закладів різних ланок освіти (дошкільної, шкільної, вищої);
- науковці-лінгвісти;
- працівники соціальної сфери;
- працівники комунальних і державних служб, в обов'язки яких входить надання певних послуг різним категоріям осіб, в тому числі і особам з порушеннями слуху: медичним працівникам, правникам (слідчі, адвокати, нотаріуси, судді тощо), правоохоронцям, працівникам торгівлі, працівникам банківської сфери, працівникам соціальної сфери (Пенсійний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд дітей-інвалідів тощо).

Оволодіння УЖМ як іноземною мовою чуучими особами, які внаслідок певних обставин або покликання спілкуються або співпрацюють із представниками нечууючої спільноти, на етапі перехідного періоду відновлення мовного питання також має проходити за певними програмами і навчальними планами для вищезазначеної категорії.

Програма жестової мови для перекладачів жестової мови передбачає здійснення таких головних завдань:

- досконале оволодіння словесно-жестового та жестово-словесного перекладу інформації будь-якого рівня складності на високому рівні;
- диференціювання УЖМ та КЖМ; вміння застосовувати ці мовні засоби у відповідних ситуаціях;
- компетентне і якісне володіння формами перекладу: синхронним та послідовним;
- вивчення основ міжнародної жестової мови.

Програма жестової мови для працівників комунальних і державних служб тощо передбачає здійснення таких головних завдань:

- вивчення найбільш загальноживаних жестових одиниць та жестових виразів у відповідній сфері застосування у процесі різноманітних життєвих ситуацій;
- формування елементарної жестомовної компетенції при наданні пояснення, відповіді і подання розгорнутої інформації;
- пізнання і розуміння культури нечууючої спільноти.

Програма жестової мови для студентів педагогічних університетів передбачає п'ятирічний термін вивчення УЖМ протягом всього навчального періоду у ВНЗ зі складанням заліків і державного іспиту та відпрацювання практики у середовищі нечууючої спільноти, і здійснення таких головних завдань:

- формування бази жестової лексики;
- оволодіння жестовим мовленням нечууючих та КЖМ на достатньому рівні в умовах невимушеної комунікації з метою ефективного застосування у навчально-виховному процесі;
- розрізнення механізмів подачі навчального матеріалу різними формами мовлення;
- якісне сприймання інформації від носіїв УЖМ;
- ознайомлення з культурою та історією нечууючої спільноти.

Оволодіння УЖМ чуучими батьками нечууючих дітей проходить за програмами, призначені для студентів педагогічних університетів.

Програма жестової мови для сурдопедагогів, сурдопсихологів, вчителів-предметників та службового персоналу загальноосвітніх спеціальних навчальних закладів передбачає оволодіння УЖМ на систематичних курсах підвищення кваліфікації і передбачає здійснення таких головних завдань:

- досконале оволодіння УЖМ і КЖМ на достатньому рівні для ефективного застосування в навчально-виховному процесі;
- розрізнення механізмів подачі навчального матеріалу різними формами мовлення;
- якісне сприймання інформації від носіїв УЖМ;
- пізнання парадигми «двох мов і двох культур» з метою ознайомлення учнів з ними.

V. МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОГО ПИТАННЯ

Рішення поставлених Концепцією завдань на основі викладених у ній принципів вимагає об'єднання заходів правового, організаційного, фінансово-економічного, наукового й іншого забезпечення. Держава забезпечує наукові дослідження в сфері моніторингу, аналізу і прогнозування процесів у мовному і культурному середовищі України, забезпечує розробку і впровадження відповідних механізмів для реалізації виваженої (збалансованої) державної мовної політики.

5.1. Принципи мовної політики

1. Принцип «з'єднуватися не зливаючись»

Принцип «з'єднуватися, не зливаючись» є самим головним у мовній, етнічній, культурній політиці країни. Він є основою загальнонаціональної ідеї держави. У мовній політиці має бути як об'єднуюче начало – державна мова, що зберігає можливість існування суспільства, держави, природи як єдиного цілого, так і умови збереження розмаїтості мов, культур, що наповнюють світ неповторними фарбами і відтінками. Реалізацію цього принципу у мовній політиці держави забезпечує рівноважливє сполучення державної мови і мов різних етнічних співтовариств у державі, їх мовних середовищ як механізмів функціонування мов.

Обов'язком держави є формування і підтримка мовного середовища УЖМ, створення умов і можливостей для вивчення цієї мови кожним нечуючим громадянином та членами його сім'ї.

Кожен нечуючий громадянин України має право одержання освіти рідною мовою. Держава в межах своїх можливостей повинна сприяти і допомагати в одержанні такої освіти.

2. Принцип забезпечення середовища існування мови

Держава гарантує законом створення таких механізмів і культурних умов, що включають можливість побутового, освітнього, наукового, художнього й іншого спілкування, що дозволяють автоматично без додаткових платних курсів навчатися, підтримувати і творчо розвивати мову і культуру спільноти. Як складові елементи мовного середовища можуть бути: мінімальна кількість відео-, періодичних, книжкових видань на представника лінгвістичної спільноти, обов'язкова кількість інформаційного мовлення електронних ЗМІ засобами перекладу ЖМ, забезпечення двомовного середовища в сфері освіти та виховання. Забезпечення кваліфікованим перекладом процесуальних дій у судочинстві, обслуговування, правоохоронної сфери, охорони здоров'я.

Держава забезпечує підтримку, захист і розвиток середовища двомовності у повному обсязі, які б забезпечили кожному нечуючому громадянину України оволодіння і підтримку рівня знання державної мови і УЖМ без додаткових зусиль і спеціальних курсів – як реалізацію прямого конституційного права кожного громадянина.

Запровадження і використання УЖМ жодним чином не має завдати збитку вивченню державної мови. Кожному нечуючому громадянину незалежно від місця проживання забезпечується право вивчення в обов'язковому порядку двох мов (української словесної та української жестової) і право вибору мови у якості першої.

VI. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Концепція ЖМ в Україні є документом державної мовної політики, обов'язковим для врахування при підготовці і прийнятті законів, підзаконних актів, урядових і регіональних програм з питань, що стосується мовної сфери суспільства.

У перелік відбудовних заходів включаються: відтворення мовного середовища для підтримки функціонування УЖМ, введення стимулюючих заходів для заохочення володіння рідною мовою; введення стимулюючих засобів для підтримки книговидання, відео матеріалів, електронних засобів освітньої та масової інформації; заохочення розвитку мистецтв, творчості й іншої нематеріальної культурної спадщини нечуючих; заохочення двомовного підходу в сферах освіти, обслуговування, охорони здоров'я, забезпечення судочинства з урахуванням введення практики перекладу.

VII. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту». – Київ: «Генеза», 1996. – С.1.
2. Закон України «Про загальну середню освіту», Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 28, ст. 230.
3. Закон «Про національні меншини в Україні». – Київ, 1993. – С. 3.
4. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів». – Відомості Верховної ради, 2004. – №21. Ст. 23.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30 , ст. 141.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»).
7. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, «Урядовий кур'єр», № 244, 28.12.2002 р.
8. Українська жестова мова Енциклопедія освіти / АПН У; гол. ред. В.Г.Кремень.- К.: Юрінком інтер,2008. – С.928 – 929.
9. Адамюк Н.Б. Програма-комплекс «Українська жестова мова» (підготовчий, 1-12 клас) для загальноосвітньої спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями слуху.
10. Білінгвальне навчання нечуючих: стан, перспектива розвитку / С. В. Кульбіда // Дефектологія. - 2006. - № 3. - С. 2-3. - Бібліогр.: 8 назв. - укр. <http://irbis-nbuv.gov.ua>
11. Дитина зі світу тиші. На допомогу батькам нечуючої дитини : наук.-метод. посіб. / ред.: С. В. Кульбіда; уклад.: Н. А. Зборовська; Ін-т спец. педагогіки АПН України. - К. : Пед. думка, 2008. - 184 с. - Бібліогр.: 70 назв. - укр. <http://irbis-nbuv.gov.ua> <http://kr-suzirya.edukit.dp.ua>
12. Дослідження української жестової мови на початковому етапі / С. В. Кульбіда / Жестова мова й сучасність : Збірник наукових праць. – Вип. 3. - Київ: Педагогічна думка, 2008. - С.124 – 135. <http://scholar.google.com/scholar?cluster=9217502959697725399&hl=en&oi=scholar>
13. Дробот О.А. Програма-комплекс «Жестова мова» (4 роки навчання) для спеціальних дошкільних закладів компенсуючого типу для дітей з порушеннями слуху.

14. Збірка програм з вивчення української жестової мови / С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, Н. В. Іванюшева. – К.: Поліграфічний центр УТОГ, 2008. – 352 с.
15. Концептуальні засади навчання нечуючих і використання жестової мови (на матеріалах зарубіжної теорії та практики) / С.В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність: збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 3. – С. 26 – 33. <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>
16. Кульбіда С.В. Джерельна база формування терміну **жестова мова** Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова,2008.- №9.- С.58 – 61.
17. Кульбіда С.В. До питання про білінгвальне навчання нечуючих: теорія і практика Жестова мова й сучасність: Збірник наукових праць. – Вип. 1.- Київ: Наукова думка, 2006.- С.16 – 22.
18. Кульбіда С.В. До питання про стан використання і вивчення жестової мови в Україні (історичний аспект) Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: Збірник наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007.- № 8.- С.14 – 18. http://irbis.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64
19. Кульбіда С.В. Досвід використання жестової мови у навчальних закладах Великобританії (80 роки ХХ ст.) Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : науково-метод. зб.- Вип. 10 / За ред. В. І.Бондаря, В. В. Засенка.- К.: Науковий світ, 2008.- С.148 – 158.
20. Кульбіда С.В. Жестова мова у навчально-виховному процесі осіб з порушеннями слуху Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірник наукових праць № 2(4).- Київ: Педагогічна думка, 2007. - С.108 – 113.
21. Кульбіда С. В. Жестова мова як знакова система / С. В. Кульбіда / Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – Вип. 10. - Київ: Науковий світ, 2009. - С.109 – 113. <http://lib.iitta.gov.ua/1979/1/KulbidaSL2009.4.pdf>
22. Кульбіда С.В. Концептуальні засади навчання нечуючих і використання жестової мови (на матеріалах зарубіжної теорії та практики) / С.В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність: збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 3. – С. 26 – 33. <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>
23. Кульбіда С.В. Місце жестової мови у спеціальній школі для осіб з порушеннями слуху Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. - Науково-методичний збірник. – Вип. 9.- Київ: ПП: Актуальна освіта, 2007.- С.82 – 84.
24. Кульбіда С.В. Науково-методичні засади впровадження української жестової мови у навчальний процес нечуючих С. Кульбіда Жестова мова й сучасність : зб. наукових праць. – Вип. 5.- К.: Центродрук, 2009.- С. 45 – 53.
25. Кульбіда С.В. Освіта ХХІ століття Дефектологія. - № 2. - 2006. - С.54 – 56. irbis.npu.edu.ua
26. Кульбіда С.В. Особистісно орієнтований підхід щодо використання жестової мови у змісті спец. освіти осіб з порушеннями слуху Педагогічна і психологічна науки в Україні: Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Т.3.- Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. - Київ: Педагогічна думка, 2007.- С. 365 – 374.

27. Кульбіда С.В. Поліпшення якості навчання глухих дітей шляхом використання жестової мови :Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – Науково-методичний збірник. – Київ, 2005. – С.333 – 337.
  28. Кульбіда С. В. Правила дактилювання / С. В. Кульбіда // Дефектологія. - 2006. - № 1. - С. 39-41. - Бібліогр.: 3 назв. - укр. <http://irbis-nbuv.gov.ua>
  29. Кульбіда С.В. Сучасні системи навчання нечуючих дітей і використан ня жестової мови (на матеріалі зарубіжної теорії та практики) Сучасні тенденції реалізації змісту освіти з порушеннями слуху. - Київ, 2008. - С.101 – 120. http://www.vmurol.com.ua/upload/Naukovo_doslidna%20robota/Elektronni_vidannya/Act_p_roblemi/2008/2/43.pdf
  30. Кульбіда С.В. Українська жестова мова як природна знакова система / С.В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 4. – С. 218 – 239. <http://lib.iitta.gov.ua/1979>
  31. Стан використання і вивчення жестової мови. Історія досліджень. Світлана Кульбіда / Сучасні системи розвитку спеціальної освіти (українсько-канадський досвід. Матеріали міжнародної конференції.- Київ-Едмонтон: Науковий світ, 2005. – 75 – 83.
  32. Тищенко О.М., Кульбіда С. В. Українська жестова мова як об'єкт лексикографічної параметризації / О. М. Тищенко / Лексикографічний бюлетень. – Вип. 12. – Київ, 2005. – С.37 – 42. <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/lb/Documents/LB-12.pdf#page=37>
  33. Українська дактилологія : науково-методичний посібник. - Світлана Кульбіда. - К.: Педагогічна думка, 2007. - 328 с.
  34. Чепчина І., Кульбіда С. та ін. Основні положення двомовного навчання нечуючих осіб в Україні Світлана Кульбіда та ін. Жестова мова й сучасність http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Jmis/2012_7/KulbidaChepchina.pdf
1. Закон України «Pro osvitu». – Kyiv: «Heneza», 1996. – S.1.
  2. Закон України «Pro zahalnu seredniu osvitu», Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1999 r., № 28, st. 230.
  3. Закон «Pro natsionalni menshyny v Ukraini». – Kyiv, 1993. – S. 3.
  4. Закон України «Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti invalidiv». – Vidomosti Verkhovnoi rady, 2004. – №21. St. 23.
  5. Konstytutsiia Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1996 r., № 30 , st. 141.
  6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 1993 r. № 896 «Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»)).
  7. Adamiuk N.B. Prohrama-kompleks «Ukrainska zhestova mova» (pidhotovchyi, 1-12 klas) dlia zahalnoosvitnii spetsialnykh shkil-internativ dlia ditei z porushenniamy slukhu.
  8. Ukrainska zhestova mova Entsyklopediia osvity / APN U; hol. red. V.H.Kremen.-K.: Yurinkom inter,2008. – S.928 – 929.
  9. Bilinhvalne navchannia nechuiuchykh: stan, perspektyva rozvytku / S. V. Kulbida // Defektolohiia. - 2006. - № 3. - S. 2-3. - Bibliohr.: 8 nazv. - ukr. <http://irbis-nbuv.gov.ua>
  10. Dytyna zi svitu tyshi. Na dopomohu batkam nechuiuchoi dytyny : nauk.-metod. posib. / red.: S. V. Kulbida; uklad.: N. A. Zborovska; In-t spets. pedahohiky APN Ukrainy. - K. : Ped. dumka, 2008. - 184 c. - Bibliohr.: 70 nazv. - ukr. <http://irbis-nbuv.gov.ua> <http://kr-suzirya.edukit.dp.ua>

11. Doslidzhennia ukrainskoi zhestovoi movy na pochatkovomu etapi / S. V. Kulbida / Zhestova mova i suchasnist : Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 3. - Kyiv: Pedahohichna dumka, 2008. – S.124 – 135. <http://scholar.google.com/scholar?cluster=9217502959697725399&hl=en&oi=scholar>
12. Drobot O.A. Prohrama-kompleks «Zhestova mova» (4 roky navchannia) dlia spetsialnykh doshkilnykh zakladiv kompensuiuchohho.
13. Zbirka prohram z vyvchennia ukrainskoi zhestovoi movy / S. V. Kulbida, I. I. Chepchyna, N. B. Adamiuk, N. V. Ivaniusheva. – K.: Polihrafichnyi tsentr UTOH, 2008. – 352 s.
14. Kontseptualni zasady navchannia nechuiuchykh i vykorystannia zhestovoi movy (na materialakh zarubizhnoi teorii ta praktyky) / S.V. Kulbida // Zhestova mova i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. – 2008. – Vyp. 3. – S. 26 – 33. <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>
15. Kulbida S.V. Do pytannia pro bilinhvalne navchannia nechuiuchykh: teoriia i praktyka Zhestova mova i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 1.- Kyiv: Naukova dumka, 2006.- S.16 – 22.
16. Kulbida S.V. Dzherelna baza formuvannia terminu zhestova mova Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia: zb. naukovykh prats. - K.: NPU imeni M.P.Drahomanova,2008.- №9.- S.58 – 61.
17. Kulbida S.V. Do pytannia pro stan vykorystannia i vyvchennia zhestovoi movy v Ukraini (istorychnyi aspekt) Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia: Zbirnyk naukovykh prats. - K.: NPU imeni M.P.Drahomanova, 2007.- № 8.- S.14 – 18. http://irbis.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64.
18. Kulbida S.V. Zhestova mova u navchalno-vykhovnomu protsesi osib z porushenniamy slukhu Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: Zbirnyk naukovykh prats № 2(4).- Kyiv: Pedahohichna dumka, 2007. - S.108 – 113.
19. Kulbida S.V. Dosvid vykorystannia zhestovoi movy u navchalnykh zakladakh Velykobrytanii (80 roky KhKh st.) Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli : naukovo-metod. zb.- Vyp. 10 / Za red. V. I.Bondaria, V. V. Zasenka.- K.: Naukovyi svit, 2008.- S.148 – 158.
20. Kulbida S. V. Zhestova mova yak znakova systema / S. V. Kulbida / Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli : nauk.-metod. zb. – Vyp. 10. - Kyiv: Naukovyi svit, 2009. - S.109 – 113. <http://lib.iitta.gov.ua/1979/1/KulbidaSL2009.4.pdf>
21. Kulbida S.V. Kontseptualni zasady navchannia nechuiuchykh i vykorystannia zhestovoi movy (na materialakh zarubizhnoi teorii ta praktyky) / S.V. Kulbida // Zhestova mova i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. – 2008. – Vyp. 3. – S. 26 – 33. <http://lib.iitta.gov.ua/1978>
22. Kulbida S.V. Mistse zhestovoi movy u spetsialnii shkoli dlia osib z porushenniamy slukhu Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli. - Naukovo-metodychnyi zbirnyk. – Vyp. 9.- Kyiv: PP: Aktualna osvita, 2007.- S.82 – 84.
23. Kulbida S.V. Osvita KhKhI stolittia Defektolohiia. - № 2. - 2006. - S.54 – 56. irbis.npu.edu.ua
24. Kulbida S.V. Naukovo-metodychni zasady vprovadzhennia ukrainskoi zhestovoi movy u navchalnyi protses nechuiuchykh S. Kulbida Zhestova mova i suchasnist : zb. naukovykh prats. – Vyp. 5.- K.: Tsentrodruk, 2009.- S. 45 – 53.
25. Kulbida S.V. Osobystisno oriientovanyi pidkhid shchodo vykorystannia zhestovoi movy u zmisti spets. osvity osib z porushenniamy slukhu Pedahohichna i psykholohichna nauky v

Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats do 15-richchia APN Ukrainy u 5 tomakh / T.3.- Psykholohiia, vikova fiziolohiia ta defektolohiia. - Kyiv: Pedahohichna dumka, 2007.- S. 365 – 374.

26. Kulbida S.V. Polipshennia yakosti navchannia hlukhykh ditei shliakhom vykorystannia zhestovoi movy :Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli. – Naukovo-metodychnyi zbirnyk. – Kyiv, 2005. – S.333 – 337.

27. Kulbida S. V. Pravyla daktyliuvannia / S. V. Kulbida // Defektolohiia. - 2006. - № 1. - S. 39-41. - Bibliohr.: 3 nazv. - ukp. <http://irbis-nbuv.gov.ua>

28. Kulbida S.V. Suchasni systemy navchannia nechuiuchykh ditei i vykorystan nia zhestovoi movy (na materialy zarubizhnoi teorii ta praktyky) Suchasni tendentsii realizatsii zmistu osvity z porushenniamy slukhu. - Kyiv, 2008. - S.101 – 120. http://www.vmurol.com.ua/upload/Naukovo_doslidna%20robota

29. Kulbida S.V. Ukrainska zhestova mova yak pryrodna znakova systema / S.V. Kulbida // Zhestova mova i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. – 2009. – Vyp. 4. – S. 218 – 239. <http://lib.iitta.gov.ua/1979>

30. Stan vykorystannia i vyvchennia zhestovoi movy. Istoriia doslidzhen. Svitlana Kulbida / Suchasni systemy rozvytku spetsialnoi osvity (ukrainsko-kanadskyi dosvid. Materialy mizhnarodnoi konferentsii.- Kyiv-Edmonton: Naukovyi svit, 2005. – 75 – 83.

31. Tyshchenko O.M., Kulbida S. V. Ukrainska zhestova mova yak ob'iekt leksykohrafichnoi parametryzatsii / O. M. Tyshchenko / Leksykohrafichni biuleten. – Vyp. 12. – Kyiv, 2005. – S.37 – 42. <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iuim/lb/Documents/LB-12.pdf#page=37>

32. Ukrainska daktylolohiia : naukovo-metodychnyi posibnyk. - Svitlana Kulbida. - K.: Pedahohichna dumka, 2007. - 328 s.

33. Чепчина І., Кульбіда С. та ін. Основні положення двомовного навчання нечуйучих осіб в Україні Світлана Кульбіда та ін. Zhestova mova i suchasnist http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Jmis/2012_7/KulbidaChepchina.pdf